

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ВИЗНАЧЕННЯ ШКОДИ ТА ОБСЯГУ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ПІДПРИЄМСТВАМ, УСТАНОВАМ ТА ОРГАНІЗАЦІЯМ ВНАСЛІДОК ЗНИЩЕННЯ ТА ПОШКОДЖЕННЯ ЇХ МАЙНА У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ, А ТАКОЖ УПУЩЕНОЇ ВИГОДИ ВІД НЕМОЖЛИВОСТІ ЧИ ПЕРЕШКОД У ПРОВАДЖЕННІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ЄВДОКІМЕНКО Світлана Вікторівна - доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу аспірантури та докторантури Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса»

ORCID: 0000-0003-2924-6621

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.21>

Розглянуті дослідження наслідків впливу агресії РФ на руйнування та пошкодження об'єктів господарської діяльності України, що передбачає встановлення розмірів шкоди та збитків на підставі виконання методів оцінки збитків. Крім прямих збитків, за рахунок втрачених фінансових активів, розглядається включення до складу збитків упущеної вигоди від неможливості чи перешкод агресії РФ у провадженні господарської діяльності, втрати від неоплачених товарів, робіт і послуг, наданих та спожитих на тимчасово окупованих територіях. Дана характеристика умов українського законодавства щодо вирішення вказаних питань.

Ключові слова: судова експертиза, експертологія, визначення розміру шкоди та збитків, оцінка упущеної вигоди, знищення та пошкодження майна.

Постановка проблеми

На теперешній час експертологія, що інтегрує сучасні досягнення науки і техніки, спрямовує свій науковий потенціал на створення ефективної системи криміналістичних засобів, прийомів і технологій для вирішення складних практичних завдань, що виникли в умовах війни. Тому використання експертних знань для визна-

чення розміру шкоди та збитків внаслідок збройної агресії РФ є не тільки актуальними для юридичних і фізичних осіб, правоохоронних органів, а є також предметом підвищеного наукового та професійного інтересу.

Так, за оцінкою Мінреінтеграції та Мінрегіонрозвитку у співпраці з іншими міністерствами, партнерськими організаціями в межах діяльності Нацради з відновлення України від наслідків війни, станом на початок серпня поточного року загальні збитки України від пошкодження та руйнування житлових, нежитлових будівель, інфраструктури внаслідок повномасштабної війни росії становлять 108,3 мільярда доларів, або 2,9 трильйона гривень. Найбільша частка (44,3 %) у загальному обсязі збитків – руйнування та пошкодження що найменше 129,9 тисячі житлових будівель, з яких 114,7 тисячі – приватні будинки, решта – багатоквартирні. Прямі збитки через руйнування багатопверхівок – 42,3 мільярда доларів, приватних будинків – 5,4 [1]. Це все має бути відшкодовано у повній мірі, включаючи не тільки фактичні втрати, а й упущену вигоду.

**Аналіз останніх досліджень
і публікацій**

Питання оцінки збитків розглядається українськими законодавчими актами, серед яких: Господарський кодекс України (далі: ГК України), Цивільний кодекс України (далі: ЦК України), Кримінальний процесуальний кодекс України (далі: КПК України). Законодавчим актом на період дії воєнного стану є Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» від 20 березня 2022 року № 326 та Методика визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності. Затверджено наказом Міністерства економіки України та Фонду державного майна України 18 жовтня 2022 року N 3904/1223. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 02 грудня 2022 року за № 1522/38858.

Визначенню шкоди та обсягів збитків, завданих громадянам, підприємствам, установам та організаціям України від збройної агресії рф, присвячені роботи українських фахівців. Так, у рамках науково-практичної конференції «Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації», проведеною Національним юридичним університетом імені Ярослава Мудрого (м. Харків, 22 червня 2022 року).

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Актуальність цього дослідження полягає в необхідності чіткого окреслення причин понесених збитків від руйнування та пошкодження майна громадян та юридичних осіб. Передбачається за рахунок проведення досліджень у рамках досудових експертиз, розподіл об'єктів, які зазнали

збитків, на об'єкти зруйновані (пошкоджені) внаслідок воєнної агресії рф та з інших причин (техногенних аварій, стихійних явищ тощо). Для подальшого надання позову за результатами розслідування в міжнародний суд на адресу країни-агресора.

Таким чином, **метою дослідження** є визначення умов та методів (методик) встановлення збитків у результаті воєнної агресії рф.

Виклад основного матеріалу

Поняття «збитки» та «упущена вигода» є такими, що найчастіше виступають предметом господарських та цивільних спорів.

У господарському праві під збитками розуміються витрати, зроблені управленою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також не одержані нею доходи [2, ст.224].

Статтею 22 Цивільного кодексу України збитками визначено:

- втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);
- доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода) [3, ст.22].

У кримінальному процесі збитки – це грошова оцінка шкоди, яка має місце у разі неможливості відшкодування шкоди в натурі. Відповідно до ст. 55 КПК України виділяються такі види шкоди: 1) моральна, 2) фізична, 3) майнова. Майнова шкода представляє собою майнові та/чи грошові збитки, спричинені юридичній або фізичній особі [4, ст.55].

Ми згодні з формулюванням фахівців фірми «Делойт», що збитки – вартість втраченого, пошкодженого та (або) знищеного майна, що зазнало руйнівного впливу внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, ракетно-бомбових ударів у ході збройної агресії Російської Федерації, а також розмір витрат, необхідний для відновлення порушеного права (реальні збитки); та/або розмір доходу, який постраждалий міг би одержати за умови відсутності зброй-

ної агресії Російської Федерації (упущена вигода)[5].

Основними нормативними документами, що регламентують визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку зі збройною агресією російської федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності є Методика, що затверджена Наказом Міністерства економіки України та Фонду державного майна України 18 жовтня 2022 року N 3904/1223, та є обов'язковою для використання під час оцінки збитків, або проведення судової експертизи (експертного дослідження) та Постанова КМУ №326 від 20.03.2022 року.

Для визначення збитків застосовуються наступні методики:

- попередня (аналітична) оцінка збитків, що застосовуватиметься переважно для кризової комунікації, надання політичних оцінок і оперуватиме спрощеною методологією, яку зможуть використовувати міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, проте ці оцінки переважно не зможуть бути використані для виплат компенсацій і не можуть вважатися належними доказами у судах;

- детальна (пооб'єктна) оцінка збитків, що здійснюватиметься у відповідності до законодавства про оцінку майна, оцінку земель, судову експертизу, що базуватиметься на методиці оцінки майна, методиках проведення судових експертиз,

Визначатиметься експертами, що мають спеціальну кваліфікацію і, на відміну від попередніх оцінок, проходять верифікацію, матимуть юридичне значення і зможуть бути використані для наступних позовів (у т.ч. у міжнародних судах та судах інших країн), виплати компенсацій тощо.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

- Що саме зруйновано/пошкоджено?
- Чи можна відновити майно?
- Кому належало зруйноване / пошкоджене майно?
- Хто постраждав від руйнування / пошкодження майна?

- Внаслідок чого відбулося руйнування / пошкодження?

- Якою є вартість ремонту / реконструкції пошкодженого майна?

- Якою є вартість відновлення зруйнованого майна?

- Якою є упущена вигода постраждалої особи? [6].

Дослідницька частина включає:

- відомості про стан об'єктів дослідження, застосовані методи (методики) дослідження, умови їх застосування;

- посилання на ілюстрації, додатки та необхідні роз'яснення до них;

- експертну оцінку результатів дослідження.

Час попереднього вивчення матеріалів не повинен перевищувати п'ятнадцяти робочих днів, а строк проведення експертизи встановлюється керівництвом експертної установи і не повинен перевищувати 90 календарних днів [7].

Акт обстеження є ключовим документом, який застосовуватиметься під час оцінки збитків, оскільки міститиме висновок про ступінь пошкодження та можливість подальшого відновлення, подальшої експлуатації об'єкта нерухомого майна або такий об'єкт визнається таким, що підлягає демонтажу.

Слід відмітити, що будь-яка оцінка майна або збитків може бути забезпечена наявністю відповідних вихідних даних та інформаційних джерел, які необхідні для проведення оцінки майна. Проводиться суб'єктами оціночної діяльності або судовими експертами з дотриманням національних та міжнародних стандартів оцінки майна. Здійснюється переважно для цілей подання позовів до національних чи міжнародних судів.

Дата оцінки встановлюється в завданні (або в договорі) на проведення оцінки збитків або в поставлених на розгляд питаннях судовому експерту, але це повинна бути будь-яка дата, що передедує або збігається з датою подання позову до суду, але не раніше ніж 23 лютого 2022 року.

В умовах війни, що триває вже півтора року ця тема дуже актуальна. Уже є затверджені Методики, є практика – звіти, що

розроблялись оцінювачами та рецензування, що проводилось Фондом державного майна України, а також висновки експертизи.

З метою визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку зі збройною агресією російської федерації, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності застосовується будівельно-технічна, будівельно-оціночна, оціночно-земельна, дорожньо-технічна, товарознавча та економічна експертизи, для отримання висновків як щодо обсягів пошкодження та знищення майна, так і щодо вартості відновлення майна, а також для обчислення розміру упущеної вигоди підприємства. Для оцінки розміру збитків доцільно використовувати міжнародні стандарти оцінки, щоб у майбутньому обчислені збитки могли бути доведені навіть під час розгляду заяв про відшкодування на рівні міжнародних інституцій [8].

Необхідно зазначити, що експерти не зможуть у таких висновках давати оцінку причинам пошкодження. Тобто ви не отримаєте від експерта в галузі будівельної експертизи висновок, яким снарядом, випущеним з якої відстані, знищено ваше майно. Ці питання якраз будуть вирішуватись у межах кримінальних проваджень [9].

Проведення згаданих експертиз у комплексі з іншими видами експертних досліджень підвищує їх доказове значення, що зумовлено необхідністю встановлення, крім суми матеріальних збитків, причинно-наслідкового зв'язку між пошкодженнями (руйнуваннями) досліджуваних об'єктів та воєнними діями країни-агресора. Так, будівельно-технічну експертизу доцільно проводити в комплексі з вибухотехнічною для визначення виду боєприпасів, якими пошкоджено (знищено) будівлю [8].

Під час проведення такої комплексної експертизи фахівець у галузі будівельно-технічної експертизи відповідних спеціальностей (10.6 «Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій і відповідних документів» та

будівельно-оціночна 10.10 «Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів і споруд») встановлює вартість завданої матеріальної шкоди, а спеціаліст-вибухотехнік (спеціальність 5.2 «Дослідження вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху») визначає, що завдані пошкодження та руйнування досліджуваних об'єктів були спричинені тільки в результаті влучань бойових припасів чи спрацювання вибухових пристроїв, які мають військове призначення. Таким чином, у ході проведення досудового розслідування можливо виключити версії щодо спричинення руйнувань чи пошкоджень об'єктів у результаті техногенних катастроф (вибух газу, пилоповітряних сумішей, парів горючих рідин тощо) і достеменно визначити, що збитки були завдані саме внаслідок бойових дій. Крім того, висновок експерта – вибухотехніка щодо завдання житловій будівлі чи споруді пошкоджень внаслідок вибуху бойового припасу військового призначення є головною підставою для відшкодування збитків за рахунок коштів росії, як країни-агресора [10, с. 74-75].

І якщо фізичні особи в переважній більшості зазнали лише прямих (реальних) збитків через військові дії, внаслідок руйнації житлових будинків, пошкодження транспортних засобів, то юридичні особи, підприємства яких як могли бути пошкоджені, так і могли лишитися цілими, однак зазнали непрямих збитків, які полягають у наявності упущеної вигоди від неможливості чи перешкодах у провадженні господарської діяльності суб'єктами господарювання, установами та організаціям, що належить до компетенції судової економічної експертизи, в основі чого розраховується недоотриманий прибуток, що міг би бути отриманим власником, «якби не» збройна агресія росії [11].

Якщо оцінка упущеної вигоди проводиться для майна, що призначалося для здійснення комерційної діяльності: сільсько-, рибо- та лісогосподарська нерухомість, інвестиційна нерухомість, нерухомість із комерційним потенціалом, єдині майнові комплекси підприємств, корпоративні частки тощо, то призначається комп-

лексна експертиза, відповідно до об'єктів експертизи [11].

Що стосується єдиних майнових комплексів підприємств, то необхідно проводити комплексну експертизу, що встановлює вартість втраченого, знищеного чи пошкодженого майна; вартість втрачених фінансових активів; упущену вигоду; втрати від неоплачених товарів, робіт і послуг, наданих та спожитих на тимчасово окупованих територіях.

Оціночно – земельна експертиза з визначення шкоди та збитків, що нанесені землевласникам та землекористувачам, повинна спиратись на наявну нормативно-правову базу та процедури і має визначати:

- витрати на рекультивуацію земель, які були порушені внаслідок бойових дій, будівництва, облаштування та утримання інженерно – технічних і фортифікаційних споруд, огорож, прикордонних знаків, прикордонних просік, комунікацій для облаштування державного кордону;

- завдані збитки власникам (землекористувачам) земельних ділянок сільськогосподарського призначення;

- витрати на відновлення меліоративних площ.

До збитків землевласників та землекористувачів включається:

- вартість житлових будинків, виробничих та інших будівель і споруд, включаючи незавершене будівництво;

- вартість плодово-ягідних та інших багаторічних насаджень;

- вартість лісових і деревно – чагарникових насаджень;

- вартість водних джерел (колодязів, ставків, водоймищ, свердловин тощо), зрошувальних і осушувальних систем, протиерозійних і протиселевих споруд;

- понесені або необхідні витрати на поліпшення якості земель за період використання земельних ділянок з урахуванням економічних показників, на незавершене сільськогосподарське виробництво (оранка, внесення добрив, посів, інші види робіт), на розвідувальні та проєктні роботи;

- інші збитки власників землі і землекористувачів, у тому числі орендарів, включаючи і неоподатковані доходи, якщо вони об'єктовані.

У контексті досліджуваного питання не можна оминати інженерно-екологічну експертизу (10.19 Дослідження обставин та організаційно – технічних причин і наслідків впливу техногенних джерел на об'єкти довкілля). Як відомо, результатом неконтрольованої агресії РФ стало пошкодження стратегічних об'єктів інфраструктури України, у тому числі атомних електростанцій, що може призвести до глобальної екологічної катастрофи. Такі дії ворога мають бути задокументовані відповідним чином з метою притягнення в подальшому до відповідальності винних осіб та встановлення розмірів шкоди та збитків.

Саме тому виникає необхідність у проведенні інженерно-екологічних експертних досліджень, завданням яких є визначення обставин та причин, що пов'язані з настанням надзвичайної екологічної ситуації [8].

Висновок

Отже, у статті розглянуто поняття «збитків» та їх роль у кримінальному процесі як грошової оцінки шкоди. Розглянуто види шкоди згідно із КПК України та основні нормативні документи України, що регламентують визначення шкоди та обсягу збитків у зв'язку зі збройною агресією РФ.

Надана характеристика методик визначення збитків. Розглянуто орієнтований перелік вирішувальних питань щодо методики пооб'єктної оцінки збитків. Ці питання дозволяють встановити стан пошкодженого майна. Розглянуто акт обстеження, що складається під час оцінки. Підкреслена роль вихідних даних та інформаційних джерел, які необхідні для проведення оцінки майна.

Відзначено, що при визначенні шкоди та обсягу збитків завданих установам та організаціям України від збройної агресії РФ важливою умовою є дата нанесення збитків (не раніше ніж 23.02.2022 року). Передбачено проведення окремих спеціалізованих експертиз: будівельно-технічної, будівельно-оціночної, оціночно-земельної, дорожньо-технічної, товарознавчої та економічної експертизи, для отримання висновків як щодо обсягів пошкодження та знищен-

ня майна, так і щодо вартості відновлення майна та для обчислення розміру упущеної вигоди підприємства. А також проведення кримінальних проваджень для встановлення причин завданих збитків: чи внаслідок бойових дій РФ; чи в результаті техногенних катастроф (вибуху газу, прояв погодних умов тощо).

Література

1. Малолеткова О. Росія заплатить за скоєне. Урядовий кур'єр. URL: <https://ukrainer.gov.ua/uk/articles/rosiya-zaplatit-za-skoeyene/>

2. Господарський кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144)/ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

3. Цивільний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356)/ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

4. Кримінальний процесуальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88)/ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

5. Прес-релізи. Відображення збитків від військової агресії в МСФЗ звітності/фірма Делойт/Артур Огаджанян, партнер департаменту корпоративних фінансів «Делойт» в Україні// <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2023/war-impact-webinar.html>

6. Андрій Мартин Збитки землевпорядників та землекористувачів від збройної агресії: алгоритм визначення, 11 травня 2022 року/<https://hromady.org/wp-content/uploads/2022/05/Презентація-Мартин-.pdf>

7. Гайченко Андрій, заст. Міністра юстиції України з питань виконавчої служби. Як експертно зафіксувати збитки внаслідок агресії РФ, Економічна правда 5 липня 2022 року/<https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/5/688847/>

8. Вознюк А. А., Грига М. А. Експертне забезпечення визначення розміру шкоди та збитків від пошкодження і руйнування

будівель, споруд та інших об'єктів інфраструктури внаслідок збройної агресії РФ./ М. А. Грига кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ, Україна <https://orcid.org/0000-0003-4561-712X>

А. А. Вознюк доктор юридичних наук, професор, завідувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Національної академії внутрішніх справ, Україна <https://orcid.org/0000-0002-3352-5626/>

Том 2 № 73 (2022): Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право /Розділ 9. Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність/<http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/268742>

9. LCFLaw Group Олена Волянська. Відшкодування збитків, завданих збройною агресією РФ: діємо покроково, р. 5 Оцінка розміру завданої шкоди та збитків. URL/Олена Волянська, партнерка LCF, керівниця практики банкрутства та реструктуризації, спеціально для інформаційного агентства «Укрінформ»: <https://lcf.ua/thought-leadership/bankruptcy-and-restructuring/vidshkoduvannya-zbitkiv-zavdanih-zbrojnoyu-agresiyeyu-rf-diyemo-pokrokovy/>

10. Коломійцев О. В., Нікітюк В. Г., Герман О. М. Особливості криміналістичних досліджень пошкоджень житлових будівель та об'єктів інфраструктури при розслідуванні воєнних злочинів. Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації: тезинаук.-практ. конф. (м. Харків, 22 червня 2022 р.). Харків: НІОУ імені Ярослава Мудрого, 2022., с. 72-76/ http://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbirniki_konf/Tezi_konf_22_06_2022.pdf

11. ТОВ «Бізнес Ассіст» Оцінка втраченої вигоди URL: <https://www.business-assist.com.ua/gaschet-ushcherbov/ocenka-utrachennoj-vygody-iz-za-voyny>.

Yevdokimenko Svitlana Viktorivna
**SPECIFIC FEATURES OF FORENSIC
EXAMINATIONS FOR DETERMINING
DAMAGE AND AMOUNT OF
ENDAMAGEMENT CAUSED TO
ENTERPRISES, INSTITUTIONS AND
ORGANIZATIONS AS A RESULT OF
THEIR PROPERTY DESTRUCTION
AND DAMAGE IN REGARD TO THE
ARMED AGGRESSION OF THE
RUSSIAN FEDERATION AND LOSS OF
BENEFIT BECAUSE OF IMPOSSIBILITY
OR OBSTACLES TO IMPLEMENT
ECONOMIC ACTIVITY**

The author has studied research related to the effects of the aggression of the Russian Federation on the destruction and damage of objects of economic activity of Ukraine, which

involves the establishment of the extent of damage and losses based on the implementation of damage assessment methods. Besides direct losses because of the lost financial assets the author has considered the possibility to include the loss of benefit into the elements of losses because of impossibility or obstacles of the aggression of the Russian Federation to conduct economic activities, losses from unpaid goods, works and services provided and consumed on the temporarily occupied territories. The author has provided characteristics of the conditions of Ukrainian legislation regarding the resolution of the specified issues.

Key words: forensic examination, expertology, defining the amount of damage and losses, assessing the loss of benefit, property destruction and damage.